

GYÖRFI-DEÁK GYÖRGY

Reducerea la centru

În cazul oricărei colectivități organizate, există un centru dominator, cu atribuții de coordonare și conducere, o mulțime supusă influenței centrale și un număr mai mare sau mai mic de *paria* ținuți la periferie: indivizi excluși de societate (din diferite motive) ori individualități rebele, care refuză să trăiască după niște reguli aiurea, impuse de alții.

Dinamica internă a unei comunități este stabilită de o pereche de forțe complementare, care stabilesc în fiecare moment un echilibru al relațiilor dintre centru și periferie.

Prima forță, de tip centripet, tinde să atragă sub controlul ei tot ceea ce o înconjoară; în acest scop, centrul își creează o rețea complexă, coordonată de o administrație, menită să asigure necesitățile elementare ale comunității. Dacă, dincolo de minimul necesar pentru supraviețuire, se asigură și senzația de confort și siguranță, centrul este acceptat și sprijinit de populație. Eficacitatea unui sistem administrativ este dată atât de competența persoanelor angajate cât și de viteza rețelei de comunicații și de calitatea informației care circulă pe rețea. Bazându-se pe ele, centrul gestionează resursele existente, dirijează, direct sau indirect, activitatea de producție, veghează la respectarea legii și ordinii în interior, menține și antrenează forțe armate ca să se apere împotriva agresiunilor venite din exterior. Cuvântul-cheie al oricărei administrații eficiente este „ordinea” – guvernarea reprezintă, în rațiunea ei, o tentativă de înfrânare a entropiei sociale.

Cealaltă forță este o forță de reacțiune centrifugă, determinată de prima, un răspuns la acțiunea forței centripete. Deși sună paradoxal, impunerea ordinii provoacă dezordine. Fenomenul social e cunoscut de câteva milenii. Vechii chinezi făceau apel la respectarea normelor tradiționale, a legilor simple, conforme naturii umane, altfel efectul va fi invers celui scontat: „Când se înmulțesc legile și poruncile, se mărește numărul hoților și al tâlharilor.” (Lao Tzî, *Cartea Căii și Virtuții*, LVII)

În mod obișnuit, legătura dintre cele două forțe este dinamică și echilibrată. În momentul în care componenta de atracție către centru începe să îngrădească libertatea de mișcare a invidizilor din grup și tinde să devină acaparatoare, tiranică, ea stârnește o reacție de fugă, de trecere dincolo de raza de acțiune a forței centripete, de retragere la periferie. Lao Tzî folosește imaginea arcului pentru a vizualiza acumularea tensiunii: când îl încordăm, cu cât tragem mai tare de coardă, capetele sale se lasă mai în jos, iar partea centrală se ridică mai mult. (v. *Cartea Căii și Virtuții*, LXXVII)

Fiecare centru de putere are o rază de acțiune caracteristică și își creează propria periferie. Prin impunerea forțată a unei norme, societatea efectuează o triere și îi împarte pe semeni în „dezirabili” și „indezirabili”. În romanul *Loser* de Cătălin Ionescu, disocierea este mascată în „norocoși” și „nenorocoși”, însă autorul ține să

ne demonstreze că jocul a fost trucat de cei aflați în vârful piramidei. Într-o lume plină de țărani săraci, chiaburii cu o brumă de avere (doi boi, un plug, areareori o treierătoare sau o batoză etc.) au fost denunțați de vecinii invidioși și trimiși de puterea comunistă în tabere de muncă forțată (Bărăgan, Canalul Dunăre-Marea Neagră). În clasică fabulă cu greierul și furnica, unde se idealizează hărnicia (lucru care-mi amintește o replică dintr-un roman despre deținuții de drept comun: „Sus munca! Să n-ajungem noi la ea!”), artiștii și visătorii sunt stigmatizați ca fiind leneși și profitori. În epoca clasică, unde frumusețea era socotită drept un dat divin, soră bună cu bunătatea și sfințenia, zdrențăroșii și cocoșații de la Notre-Dame nu aveau ce căuta. Teama de contaminare a creat leprozorii, iar frica de îmbătrânire casele de bătrâni. Oamenii sunt fabricați pe bandă rulantă în *Minunata lume nouă* de Aldous Huxley, așa că nașterea normală a unui prunc reprezintă o crimă și duce la exilarea în rezervațiile amerindienilor. Emisiunile interactive de televiziune de o calitate îndoielnică au invadat locuințele în *Fahrenheit 451* de Ray Bradbury, așa că deținerea unei cărți constituie un delict și pompierii sunt chemați s-o ardă, prin urmare, intelectualii învață textele pe de rost, apoi fug și se ascund, ca niște haiduci ai spiritului, în pădure. Dar salvarea cunoștințelor în vederea transmiterii lor, cu speranța că ea va repara greșelile predecesorilor, nu aduce întotdeauna roadele așteptate: după ce lumea a fost distrusă de un holocaust nuclear, fragmentele salvate și adunate de copiii din mănăstiri duc la reconstituirea armelor atomice și la o nouă distrugere de proporții (vezi Walter M. Miller Jr., *O cantică pentru Leibowitz*).

Nu toată lumea este la fel de pesimistă. Există un centru de putere multimilenar, care a rămas neschimbat până în zilele noastre. Se spune că: „toate drumurile duc la Roma”. Imperiul Roman a dăinuit cât timp „limesul”, granița întărită, a gravitat în raza de acțiune a unui comandament militar potent și eficace. De la Romulus cel Mare până la Romulus Augustulus, statul și-a schimbat succesiv structura din regat în republică, iar din republică în imperiu, dar, indiferent de regim, a fost condus de oameni cu o bogată experiență ostășească. În momentul când, datorită unor jocuri politice conjuncturale, armata s-a implicat în disputele interne și a impus la guvernare niște oameni capricioși și iresponsabili (precum Caligula ori Nero), vârfurile au părăsit cetatea (precum a făcut filosoful Lucius Annaeus Seneca) sau au fost exilate. În secolul III d.H., strălucitoarele campanii de cucerire duse de Marcus Ulpius Traianus au devenit o amintire a unor trecute vremuri de glorie, iar succesorii săi au fost nevoiți să se replieze pe firul Dunării, o apă mare, aparent greu de trecut. Datorită instabilității interne, presiunea la periferie a continuat să crească și, după celebra întâlnire dintre hunul Attila, zis „Biciul lui Dumnezeu” și Papa Leon I, Roma imperială s-a prăbușit sub loviturile triburilor germanice, și-a pierdut rolul de frunză politică, dar și-a păstrat locul de centru al creștinătății prin intermediul Sfinților Părinți.

Istoria declinului și căderii imperiului roman a fost exploatată literar de scriitorul american Isaac Asimov. Bazându-se pe *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* de Edward Gibbon (șase volume apărute între 1776 și 1788; o lucrare apreciată și azi pentru stilul glumeț și strălucitor, cu mici ironii

strecurate printre prezentările și judecățile istorice de ținută)¹, el a scris ciclul „clasic” al *Fundației*, care cuprinde trei romane: *Fundația* (*Foundation*, 1951), *Fundația și Imperiul* (*Foundation and Empire*, 1952) și *A doua Fundație* (*Second Foundation*, 1953). În 1966, el a câștigat Premiul Hugo pentru cea mai bună serie din toate timpurile, o distincție majoră în genul *science fiction*, acordată prin vot de fanii participanți la Convenția Mondială de *Science Fiction*. Ceilalți concurenți au fost: Robert A. Heinlein (ciclul *Future History*), Edgar Rice Burroughs (saga marțiană a lui John Carter), Edward Elmer „Doc” Smith (romanele din seria *Lensman*) și marele învins... *Stăpânul inelelor* de John Ronald Reuel Tolkien.

Personajul central al ciclului asimovian, Hari Seldon zis „Corbul”, este un matematician de geniu care a fundamentat psihoistoria, transformând-o dintr-un grup de axiome confuze într-o știință statistică profundă. Porecla și-a căpătat-o deoarece în urma studiilor sale a descoperit că omnipotentul Imperiu Galactic se va destrăma în cursul următorilor 500 de ani. Prăbușirea va avea drept cauze: „creșterea birocrăției, scăderea inițiativei, înghețarea socială în caste, zăgăzuirea curiozității și o sută de alți factori”. Colapsul ar putea produce un Ev Întunecat de 30.000 de ani, dar Seldon are un plan prin care încearcă să reducă perioada de anarhie la un singur mileniu. În acest scop, el înființează două Fundații: una publică, situată la periferie, pe planeta Terminus, unde zeci de mii de savanți vor lucra, chipurile, la consemnarea tuturor cunoștințelor în magistrala Encyclopedia Galactica, pentru a permite transmiterea lor dincolo de interregnum; cealaltă are o locație secretă, numită „Sfârșitul stelei” (*Star’s End* – un joc de cuvinte: ignorând apostroful, se poate citi și: „La capătul stelelor”). Ca urmare a declarației că, în doar cinci secole, capitala imperială se va transforma într-un morman de ruine, Hari Seldon este denunțat ca trădător, anchetat de Comisia pentru Siguranța Publică și apoi exilat, alături de 30.000 de oameni aleși, cât mai departe de Trantor, planeta sediu al instituțiilor de guvernare. Centrul de putere refuză să accepte rezultatele unui studiu științific riguros; de altfel, chiar dacă ar face-o, nu și-ar putea amâna căderea.

Nici calculele savantului nu sunt infailibile. Deși evoluția evenimentelor, inclusiv izbucnirea unor crize succesive pe Terminus, este prezisă corect, modelul psihoistoric apelează la calcule statistice, bazate pe reacțiile unor mase mari de oameni. Apariția unei individualități puternice – un cuceritor numit „Catârul”, care subjugă diferitele populații și le forțează să conlucreze în interesul său – amenință linia creionată de Hari Seldon. „Catârul”, un fel de Napoleon galactic, dotat cu puteri telepatice, își dă seama că nu-și va putea întregi conchista decât dacă mai întâi va descoperi și va anihila misterioasa Fundație II. De altfel, și Fundația de pe Terminus nutrește o ură feroce împotriva misterioșilor confrăți din „celălalt capăt al Galaxiei”. Întrucât Asimov a adoptat ca model de construire a intrigii structura de roman polițist, el a ales un loc aflat în văzul tuturor pentru a tăinuși secretul cel mai secret (întocmai ca și Edgar Allan Poe în *Scrisoarea furată*). Nu, acesta nu este pe Terminus, cum pare să arate o pistă falsă, ci chiar în fosta capitală: „Susținând că a

¹ De altfel, Asimov însuși a publicat o lucrare de popularizare intitulată *The Roman Empire* (1967), continuarea la *The Roman Republic* (1966), ambele apărute la Editura Houghton Muffin.

întemeiat Fundația II la celălalt capăt al Galaxiei (*Star's End*), Seldon dăduse acestei afirmații un înțeles simbolic. Trantor fusese centrul vechiului Imperiu, prin urmare, după căderea lui, opusul urma să devină chiar Trantor!” (Florin Manolescu, *Literatura SF*, București, Editura Univers, 1980)

Precum se vede, când echilibrul dintre forțele centripetă și centrifugă se frânge, apare posibilitatea răsturnării sistemului de valori. Dacă periferia reușește să-și impună propriul punct de vedere, ea stabilește o nouă ordine, se transformă într-un nou centru de putere. Exemplul cel mai la îndemână ar fi cel al revoluției americane, izbucnită în 1776, după ce cele 13 colonii britanice din Lumea Nouă s-au declarat independente.

În secolele XVII-XVIII, Anglia a trecut printr-o serie de convulsii majore: abolirea monarhiei, instaurarea republicii lui Cromwell, transformată ulterior în dictatura Protectoratului, urmată de Restaurația regilor din dinastia Stuart, terminată cu „Revoluția glorioasă”. Centrul de putere le-a aparținut succesiv când regaliștilor, când „capetelor rotunde”, cum au fost numiți susținătorii Parlamentului. Când au câștigat Cromwell și puritanii, „cavalerii” și catolicii au fost persecutați și lipsiți de drepturi politice. La reinstaurarea monarhiei, Carol II a trebuit să accepte starea de fapte, dar urmașul său, Iacob II, a re acordat catolicilor drepturile răpite și și-a atras oprobriul majorității. El a fost silit să abdice, iar Wilhelm de Orania a fost desemnat ca regent al Angliei. Iată începuturile monarhiei parlamentare de azi, în care „regele domnește, dar nu guvernează”.

Pe parcursul luptelor interne, indezirabilii au fost urcați cu forța pe corăbii și surghiuniți în coloniile din Lumea Nouă. Furia celor alungați a crescut atunci când Anglia (centrul) a instituit o serie de noi taxe și impozite, astfel încât bărbații din Boston s-au costumat în indieni și au aruncat în apă ceaiul scumpit fără măsură. Exilații britanici au decis să-și impună propriul sistem de organizare socială și au creat Statele Unite ale Americii. O versiune în stil *science fiction* a evenimentelor a fost repovestită de Robert A. Heinlein în romanul *Luna este o doamnă crudă* (*The Moon Is a Harsh Mistress*, 1966), unde coloniștii trimiși pe Lună preiau puterea și, prin urmare, controlul asupra Pământului. Este o idee tipică pentru perioada Războiului Rece, când Statele Unite s-au grăbit să trimită primii oameni pe satelitul natural al Pământului, deoarece credeau că Uniunea Sovietică îi poate amenința de acolo.

Deci, în plan social, între centru și periferie se stabilește un echilibru dinamic, păstrat atât timp cât centrul asigură menținerea funcțiilor vitale necesare pentru bunul mers al societății, privită în ansamblul ei. În general, *status quo*-ul se frânge când centrul înăsprește controlul exercitat asupra populației și impune o serie de norme stricte. În astfel de cazuri, masa exilată la periferie sporește, se regroupează și formează un alt centru de putere, care-l înlocuiește pe cel vechi în urma unei revoluții. Să denumim acest mecanism „reducerea la centru”: „Vremurile ca și anotimpurile se schimbă și o dată cu ele dorințele. O primăvară și o toamnă a neamurilor există și la nivel universal, și ele impun prefaceri sociale”. (*Cartea Schimbărilor*, 49)

Summary

Between the centre and the periphery of a given social layer there is a dynamical balance, a *status quo* maintained only as long as the centre is able to maintain the vital functions which are necessary to the well-being of the society, taken as a whole. This *status quo* is threatened when the control exerted by the centre over the individuals increases and requires from the population the acceptance of new rules and strict norms. If that is the case, the number of exiles will grow and they will form, in time, a new power centre, which will replace the old one, by means of a revolution. This mechanism might be called *reductio ad centrum*.